

ЧОРНИЙ ТА СІРИЙ СПИСКИ FATF ЯК ІНСТРУМЕНТИ В БОРОТЬБІ З ВІДМИВАННЯМ КОШТІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ТА ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРОРИЗМУ

FATF BLACK AND GRAY LISTS AS TOOLS IN THE FIGHT AGAINST MONEY LAUNDERING AND THE FINANCING OF TERRORISM

У статті розкрито особливості використання чорного та сірого списків FATF як інструментів в боротьбі з відмиванням коштів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму. Описано та проаналізовано останні зміни до сірого списку. Систематизовано негативні наслідки впливу на економіку країн внаслідок використання FATF чорного та сірого списків у двох групах: стимулюючі (які повинні прискорити впровадження керівництвом країн відповідних заходів для усунення виявлених недоліків в сфері ПБК/ФТ); прогресуючі (зумовлені посиленням контролю над фінансовою системою країни та обмеженнями в кореспондентських відносинах між учасниками регульованої банківської системи). Вивчення досвіду країн, які перебували в списках FATF, показало подвійність стандартів до їх формування та свідчить про політичний характер даного процесу. Це є підтвердженням необхідності подальшого вивчення та доопрацювання вимог до формування списків FATF.

Ключові слова: FATF, чорний список, сірий список, відмивання коштів, фінансування тероризму.

УДК 339.92:336.74

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.76-3>

Грабчук І.Л.¹

к.е.н., доцент,
доцент кафедри інформаційних систем
в управлінні та обліку
Державний університет
«Житомирська політехніка»

Вакун О.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри управління
та адміністрування
Івано-Франківський навчально-
науковий інститут менеджменту
Західноукраїнського національного
університету

Hrabchuk Iryna

Zhytomyr Polytechnic State University

Vakun Oksana

Ivano-Frankivsk Educational
and Scientific Institute of Management
of West Ukrainian National University

The fight against money laundering and terrorist financing takes place on different levels and with the use of various tools. FATF is an important actor in this struggle. This group pays considerable attention to the assessment and identification of countries and territories that are considered to be deficient in their AML/CFT regulatory regimes. The purpose of the article is to reveal the features and consequences of using FATF black and gray lists as tools in the fight against money laundering and terrorist financing. To achieve the goal, the following methods were used: analysis and synthesis, logical generalization, comparison. The latest changes to the FATF lists are described and analyzed. It was determined that since the initial implementation of this tool, approaches to its use have changed significantly, and the analysis of recent changes shows its dynamism. The negative consequences of the impact on the economy of countries due to the use of the FATF black and gray lists are systematized in two groups: stimulating (which should accelerate the implementation of measures by the country's leadership to eliminate identified deficiencies in the area of AML/CFT); progressive (caused by increased control over the country's financial system and restrictions on correspondent relations between participants of the regulated banking system). The impact of the FATF lists on the economy of a number of countries is reflected. The effectiveness of using this tool is confirmed by empirical data. It has been established that the FATF lists as instruments of AML/CFT have an ambiguous relationship. On the one hand, the experience of countries that have made significant progress in complying with the FATF action plan shows that FATF lists are a powerful tool in the fight against money laundering and terrorist financing. On the other hand, the ambiguity of approaches in its application to all countries indicates the political nature of the process of listing and exclusion from them. This is a confirmation of the need for further study and refinement of the requirements for the formation of FATF lists.

Key words: FATF, black list, gray list, money laundering, terrorist financing.

Постановка проблеми. В ХХІ ст. боротьба з відмиванням коштів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму відбувається в різних площинах та з використанням різноманітного інструментарію. Причому враховуючи розширення способів та методів відмивання коштів, інструментарій не тільки повинен доповнюватися, але також й переглядатися на його дієвість. Враховуючи тривалу практику у досліджуваній сфері, оцінка результатів є можливою, хоча і вимагає врахування багатьох факторів.

Важливими суб'єктом боротьби з відмиванням коштів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму, є FATF. Дана група, крім того, що вивчає теоретичні питання, зокрема способи та техніку відмивання грошей, приділяє значну увагу і практичним аспектам реалізації даної боротьби, зокрема розробці превентивних та запобіжних заходів та загальносвітовій імплементації стан-

дартів боротьби з відмиванням грошей. Серед останніх важливе місце посідає оцінка та визначення країн і територій, які вважаються недосконалими в своїх режимах регулювання боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, формування їх переліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання ефективності використання чорного та сірого списку FATF цікавить багатьох науковців. Одне з найбільш вагомих досліджень в даній сфері здійснили Б. Ун'гер та Й. Ферверда [10]. Науковці критично оцінили причини виключення великих країн зі списку, визначили бажані та небажані наслідки чорного списку для країн, а також здійснили спробу щодо пошуку нового способу додання до сірого списку (на основі нового показника для рейтингу країн, який забезпечує порівняльний аналіз, концепцію, більш прийнятну в ЄС, ніж чорний список). Проте не дивлячись на вагомий резуль-

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3664-7765>

тати слід наголосити на тому, що оцінка вказаних інструментів в сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (далі ПВК/ФТ) була проведена ще в 2008 р., а після цього вимоги до формування вказаних списків FATF були суттєво переглянуті.

Розглядаючи як міжнародні організації можуть використовувати глобальні показники ефективності для стимулювання змін політики через тиск транснаціонального ринку, Дж. Морсе [6; 7] продемонструвала як банки та інвестори можуть обмежувати доступ до капіталу в державах, які не відповідають вимогам, за допомогою аналізу FATF, насамперед її списків. Проте існують й інші результати. Так, Р. Т. Кудрле [5] перевіряючи припущення про те, що чорні списки (не тільки FATF, але й Організації економічного співробітництва та розвитку) впливають на обсяг фінансової діяльності, пов'язаної з офшорними зонами, незважаючи на різноманітність результатів, не виявив суттєвого та постійного впливу чорного списку на банківські інвестиції в податковій гавані та поза ними.

Вітчизняні науковці (Щурба Мікеле [3], Ковальова Ю. М. [1]) переважно наводять короткі характеристики чорного та сірого списків FATF, особливості їх формування без аналізу їх ефективності, а також розкривають місце в них України.

Саме тому, незважаючи на наявність ґрунтовних досліджень ефективності використання списків FATF, ці питання продовжують бути актуальними, враховуючи дискусійний характер отриманих висновків, часовий аспект, а також геополітичні зміни.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття особливостей та наслідків використання чорного та сірого списків FATF як інструментів в боротьбі з відмиванням коштів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму.

Виклад основного матеріалу. За останні кілька десятиліть роль FATF у глобальному фінансовому управлінні стала більш помітною. Щороку в лютому, червні та жовтні в секретаріаті FATF проходить пленарне засідання, під час якого обговорюються ключові питання ПВК/ФТ, а також визначаються країни, які мають недоліки в режимі ВК/ФТ. Результатом кожного пленарного засідання є публікування двох заяв, у яких міститься короткий підсумок останніх заходів, вжитих відповідно до плану дій кожної юрисдикції, а також перелік стратегічних недоліків, які ще потрібно усунути. Ці два твердження відображають різні рівні ризику, пов'язані з недоліками в перевірених юрисдикціях у будь-який момент часу. Таким чином, FATF визначає країни зі слабким режимом ПВК/ФТ як юрисдикції під посиленням моніторингом, а країни зі значними стратегічними недоліками як юрисдикції високого ризику, які підпадають

під дію заклику до дій. Список країн, визначених як високоризикові, часто називають «чорним списком».

Чорний список FATF це список країн, які, на думку внутрішньодержавної організації, не співпрацюють у глобальних зусиллях з боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму. Опублікувавши список, група сподівається заохотити країни вдосконалити свої регуляторні режими та встановити глобальний набір стандартів і норм ПВК/ФТ.

Чорний список є динамічним інструментом, представлений у вигляді документу, що періодично публікується й оновлюється в офіційних звітах FATF. Залежно від того, як реагуватимуть країни на стандарти FATF, як будуть пристосовуватися до них національні системи ПВК/ФТ, відбуватимуться зміни в його складі. Вперше цей документ був виданий у 2000 р. та нараховував 15 країн, зокрема до нього потрапили росія, Ізраїль, Багами, Панама. Оскільки країни не належать до такого списку на постійній основі і їхня присутність може бути переглянута, то перелік країн постійно оновлюється.

Станом на червень 2022 р. до чорного списку FATF віднесено дві держави: Корейська Народна Демократична Республіка та Ісламська Республіка Іран. Дані країни не дотримуються рекомендацій щодо ПВК/ФК. У зв'язку з цим FATF рекомендує іншим державам у відповідь вживати заходи протидії проти даних країн з метою захисту фінансової системи від ризиків відмивання грошей та фінансування тероризму.

FATF не забороняє будь-які угоди з суб'єктами із країн чорного списку. Проте всі країни обмежено підтримують відносини з такими державами, запроваджують ретельні перевірки та обмеження щодо проведення угод. Як результат, більшість країн просто відмовляються від взаємодії з країнами чорного списку, що є стимулом для останніх здійснювати усунення виявлених недоліків в сфері ПВК/ФТ в найбільш короткі строки.

Так, ефективність використання чорного списку FATF підтверджує Ю. Морсе, яка вказує на такі цифри: «...станом на 2015 рік понад 90% країн, включених до списку, прийняли закони про фінансування тероризму, які відповідають вимогам FATF, у порівнянні з лише приблизно 50% країн, які не входять до списку. Це різка зміна тенденцій 2009 року, коли жодна країна, яка незабаром потрапить до списку, не мала відповідного закону» [6].

Крім чорного списку, FATF видає так званий сірий список, офіційна назва якого юрисдикції під посиленням моніторингом. Ці юрисдикції активно співпрацюють із FATF для усунення стратегічних недоліків у своїх режимах ПВК/ФТ. Країни з даного списку офіційно взяли на себе зобов'язання співп-

рацювати з FATF для розробки планів дій для швидкого усунення виявлених стратегічних недоліків в узгоджені строки.

Оцінку прогресу, який юрисдикції, які перебувають під посиленням контролем, досягають у досягненні своїх цілей ПВК/ФТ, FATF може здійснювати безпосередньо або використовувати регіональні органи. За результатами оцінювання вносяться зміни до сірого списку, які за останні роки мають такий вигляд:

– в 2021 р. до сірого списку FATF додано Йорданія, Малі та Туреччину як країни, які не досягнули достатнього прогресу у вирішенні проблем, викладених у звіті про взаємну оцінку за 2019 рік. Основні ризики в цих країнах, на яких було зосереджено увагу FATF, пов'язані з фінансуванням тероризму;

– в 2022 р. FATF додала Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) та Гібралтар до свого сірого списку. ОАЕ вирішили відкласти звітування, щоб зосередитися на своїх зусиллях. І хоча було наголошено на тому, що країна досягла значного прогресу з моменту оцінки 2020 р. в питаннях, пов'язаних з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, необхідний подальший прогрес для забезпечення послідовності розслідувань і судових переслідувань у справах про відмивання грошей. Гібралтар був внесений у сірий список юрисдикцій, які підлягають посиленому моніторингу, після того, як було виявлено, що регулятори закордонних територій не штрафують правопорушників відповідно до встановлених санкцій або достатньо сильно зосереджуються на посередниках, включаючи юристів;

– у 2021 р. із сірого списку FATF було виключено Маврикій (після виконання плану дій FATF щодо усунення недоліків в контролі бенефіціарної власності та процедурах конфіскації доходів, отриманих злочинним шляхом, включаючи розробку нових планів наглядку на основі оцінки ризиків і планів навчання правоохоронних органів), Ботсвану (за результати серії оцінок, проведених Групою з боротьби з відмиванням грошей у Східній і Південній Африці (ESAAMLG), її визнано такою, що відповідає раніше згаданим недолікам ПВК/ФТ); Гану та Зімбабве (як країни, що досягли достатнього прогресу в ПВК/ФТ);

– в 2022 р. вітаючи значний прогрес Мальти у вдосконаленні режиму ПВК/ФТ, FATF виключила її зі списку юрисдикцій під посиленням моніторингом.

Останні коригування, зокрема внесення ОАЕ до сірого списку FATF, є суттєвими, адже дана країна розглядається як головний фінансовий центр Близького Сходу. Вжиті заходи не можуть не позначитися на її репутації та інвестиційній спроможності.

Таким чином, протягом останніх років зміни, які відбуваються в сірому списку FATF, є досить динамічними. Незважаючи на те, що наслідки для країн, яких включено до даного списку, не є такими критичними порівняно з віднесенням до чорного списку, але все ж вони мають свій прояв в різних сферах країни та є передвісником чорного списку. Це означатиме, що країни можуть також зіштовхнутися з економічними санкціями з боку Міжнародного валютного фонду і Світового банку, і зазнати негативного впливу на торгівлю.

Розкриваючи роль списків FATF в роботі банків, Дж. Морсе наголошує на ефективно відпрацьованому підході до їх створення. Адже FATF витратила роки на розвиток своєї технократичної експертизи та системи моніторингу, зміцнюючи свій авторитет шляхом примусового тиску та посилюючи свою легітимність. Ці інституційні переваги дозволяють FATF посылати сигнал, який неможливо ігнорувати, надаючи орієнтир для того, як банки мають визначати країни високого ризику [7]. Банки використовують списки FATF для визначення, які країни слід ретельно вивчати. Оскільки банки обмежують фінансові потоки суб'єктам господарювання в країнах, які входять до списку, цей неофіційний процес примусового ринкового контролю підвищує витрати, пов'язані з продовженням невиконання вимог. Таким чином, банки та підприємства в країнах, які входять до списку, стикаються з вищими витратами та потенційними довгостроковими наслідками бездіяльності уряду. Ці актори не можуть дозволити собі бути відрізнаними від міжнародної фінансової системи, тому вони виступають за зміни політики, змушуючи уряди коригувати законодавство в сфері про ПВК/ФТ, щоб уникнути майбутніх економічних втрат.

Визначення ефективності використання чорних та сірих списків викликає інтерес у значній кількості груп суб'єктів – починаючи від політиків цих країн, які будують стратегічні плани розвитку країн, і завершуючи фондами, які співпрацюють з даними країнами в різних напрямках – як і фінансового, так і гуманітарного характеру. Так, проведення розрахунку впливу чорних та сірих списків на такі показники, як потік капіталу в країні дозволяє визначити політикам потенційні економічні витрати, стимулюючи тим самим до вжиття необхідних заходів для усунення прогалів в системі ПВК/ФТ. Інвестори, володіючи такою інформацією, коригують свою вкладення в ту чи іншу країну, оскільки можуть на основі вказаних розрахунків прораховувати реакцію контрагентів з інших країн. В такій ситуації раптова втрата капіталу може призвести до втрати зовнішніх резервів, що може для окремих країн означати кризу платіжного балансу.

Наведені висновки підтверджують результати досліджень, здійснені МВФ. У робочому документі,

підготовленому М. Кіда і С. Паєтзолдом, вказано, що внесення до сірого списку має значний негативний вплив на рух капіталу в країні, зокрема масштаб негативного ефекту у середньому становить 7,6 % ВВП. Однак він залежить від типу потоку капіталу [9]. Проведене дослідження базувалось на методі машинного навчання і, незважаючи на невелику вибірку, на думку дослідників, має надійні результати.

Вивчення досвіду країн, які в певні періоди часу були в чорних або сірих списках FATF, також підтверджує негативний вплив даних інструментів. Зокрема, такі результати щодо економіки Пакистану підтверджено емпірично Н. Сардаром [8]. Починаючи з 2008 р. Пакистан тричі потрапляв у сірий список FATF і залишається в ньому до цього часу. Хоча в червні 2022 р. на пленарному засіданні FATF прийняла початкове рішення про те, що Пакистан в основному виконав свої плани дій, проте необхідним є відвідування даної країни, що в умовах COVID-19 ускладнено.

Згідно з проведеними дослідженнями Н. Сардаром встановлено, що перебування Пакистану в сірому списку FATF з 2008 по 2019 рр.:

- могло призвести до сукупних втрат ВВП на суму 38 мільярдів доларів США, що зумовлено скороченням витрат на споживання, експортом та прямими іноземними інвестиціями;

- видалення Пакистану з даного списку призводило до відновлення економіки, про що свідчить зростання рівня ВВП у 2017 та 2018 рр. [8].

Отримані результати є переконливими доказами коротко- та середньострокових негативних наслідків для економіки Пакистану після внесення його до сірого списку FATF та обґрунтовують вжиті заходи для дотримання вимог FATF.

Оцінка Пакистану за Індексом протидії відмиванню грошових коштів (Basel Anti-Money Laundering Index) 2021 становить 6 [4]. В той же час країни, які були виключені раніше із сірого списку FATF, мають вищі показники ризику, зокрема Зім-бабве (6,79) та Шрі-Ланка (6,51).

Крім того, не працюють повною мірою правила віднесення до чорних та сірих списків FATF щодо інших країн. Так, до цього часу виникають питання чому Сейшельські острови (які є членом регіонального партнера FATF ESAAMLG, Групи з боротьби з відмиванням грошей держав Східної та Південної Африки) не дотримуються більшої частини 40 рекомендацій FATF. Це є свідченням подвійних стандартів до формування списків FATF. Не можемо не погодитися з К. С. Мелкумян [2], що не всі країни, виведені зі списків, дійсно досягли успіху, часом їхні зусилля мали формальний характер.

Негативні наслідки впливу на економіку країн внаслідок використання FATF таких інструментів ПВК/ФТ, як чорний та сірий списки, можна представити у двох групах:

1) Стимулюючі (які повинні прискорити впровадження керівництвом країн відповідних заходів для усунення виявлених недоліків в сфері ПВК/ФТ):

- економічні санкції, запроваджені МВФ, Світовим банком, ускладнюють захист цих установ та інших країн;

- зменшення обсягів міжнародної торгівлі, інвестицій, допомоги, надходжень іноземної валюти;

- затримки платежів, зміни в ланцюгах постачань;

- зростання витрат на транскордонні операції;

- втрата довіри до фінансових установ країни;

- зниження суверенних кредитних та бізнес-рейтингів.

2) Прогресуючі (зумовлені посиленням контролю над фінансовою системою країни та обмеженнями в кореспондентських відносинах між учасниками регульованої банківської системи):

- збільшення незаконних каналів переміщення і відмивання коштів;

- розширення джерел та каналів фінансування тероризму.

Остання група наслідків отримала таку назву, оскільки вони призводять до погіршення ситуації, яка повинна бути виправлена в країні. Але вона є можливою, оскільки банки, переймаючись питаннями штрафів, відкликанням ліцензій, замість удосконалення системи управління ризиками ПВК/ФТ можуть відмовитися від ділової активності з цілим класом клієнтів. Останні, в свою чергу, нададуть перевагу готівковим розрахункам, що ускладнить виявлення та відстеження потенційних суб'єктів, пов'язаних з відмиванням коштів або фінансуванням тероризму.

Звичайно, що прояви впливу залежатимуть від підстав включення до чорного та/або сірого списку FATF. Тому прогнозування наслідків повинно чітко враховувати фактори, які були визначальними

Висновки. Таким чином, першочерговим завданням чорних та сірих списків FATF є стимулювання країн для розвитку системи боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. Від моменту початкового впровадження даного інструменту суттєво змінилися підходи до його використання, а аналіз останніх змін свідчить про його динамічність.

Встановлено, що до списків FATF як інструментів ПВК/ФТ неоднозначне відношення. З однієї сторони, досвід країн, які досягли значного прогресу у дотриманні плану дій FATF, свідчить про те, що списки FATF є вагомим інструментом в боротьбі з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. Адаже негативні наслідки на економіку, які вони провокують, сприяють удосконаленню превентивних заходів протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, та міжнародному тероризму. Проте, з іншої сторони, неоднозначність підходів

у його застосуванні до всіх країн свідчить про політичний характер процесу внесення до списків та виключення з них.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ковальова Ю. М. FATF і приклади зрощування банківського бізнесу й організованої злочинності. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник тез доповідей XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції (24–25 жовтня 2013 р.)*. Суми : УАБС НБУ, 2013. С. 50–52.
2. Мелкумян К. С. Вызовы и противоречия деятельности ФАТФ. *Международные процессы*. 2017. Т. 15. № 1(48). С. 143–156. DOI: <https://doi.org/10.17994/IT.2017.15.1.48.11>.
3. Щурба Мікеле. Історичні особливості процесу формування механізмів державного регулювання з відмивання коштів, в контексті досвіду Сполучених Штатів Америки. *Менеджер*. 2018. № 1. С. 117–122. URK: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2018_1_16.
4. Global ranking in 2021. Public edition. URL: <https://index.baselgovernance.org/ranking>.
5. Kudrle R. T. Did blacklisting hurt the tax havens? *Journal of Money Laundering Control*. 2009. Vol. 12. № 1, pp. 33–49. DOI: <https://doi.org/10.1108/13685200910922633>.
6. Morse J. Blacklists, Market Enforcement, and the Global Regime to Combat Terrorist Financing. *International Organization*. 2019. № 73. URL: https://www.researchgate.net/publication/331558767_Blacklists_Market_Enforcement_and_the_Global_Regime_to_Combat_Terrorist_Financing.
7. Morse J. C. *The Bankers' Blacklist: Unofficial Market Enforcement and the Global Fight against Illicit Financing*. Ithaca: Cornell University Press, 2022.
8. Sardar N. Bearing the Cost of Global Politics: The Impact of FATF Grey-Listing on Pakistan's Economy. Working Paper 07. 2021.
9. The Impact of Gray-Listing on Capital Flows: An Analysis Using Machine Learning: IMF Working Paper. Prepared by M. Kida and S. Paetzold, 2021. P. 36
10. Unger B., Ferwerda J. Regulating Money Laundering and Tax Havens: The Role of Blacklisting. Working Papers, 08–12, Utrecht School of Economic, 2008.

REFERENCES:

1. Kovalova Yu. M. (2013) FATF i pryklady zroshchuvannya bankivskoho biznesu y orhanizovanoi zlochynnosti [FATF and examples of merger of banking business and organized crime]. *Proceedings of the Problems and prospects of the development of the banking system of Ukraine (Ukraine, Sumy, October 24–25, 2013)*, Sumy: UABS NBU, pp. 50–52.
2. Melkumyan K. S. (2017) Vyzovy i protivorechiya deyatel'nosti FATF [Challenges and contradictions of the FATF activities]. *Mezhdunarodnye protsessy* [International processes], vol. 15, no. 1(48), pp. 143–156. DOI: <https://doi.org/10.17994/IT.2017.15.1.48.11>.
3. Shchurba Mikele (2018) Istorychni osoblyvosti protsesu formuvannya mekhanizmv derzhavnoho rehu-liuvannya z vidmyvannya koshtiv, v konteksti dosvidu Spoluchenykh Shtativ Ameriky [Historical features of the process of formation of mechanisms of state regulation on money laundering, in the context of the experience of the United States of America]. *Menedzher* [Manager], vol. 1, pp. 117–122. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2018_1_16 (accessed 28 June 2022).
4. Global ranking in 2021. Public edition. Available at: <https://index.baselgovernance.org/ranking> (accessed 20 June 2022).
5. Kudrle R.T. (2009) Did blacklisting hurt the tax havens? *Journal of Money Laundering Control*, vol. 12, no. 1, pp. 33–49. DOI: <https://doi.org/10.1108/13685200910922633>.
6. Morse J. (2019) Blacklists, Market Enforcement, and the Global Regime to Combat Terrorist Financing. *International Organization*, no. 73. DOI: <https://doi.org/10.1017/S002081831900016X>.
7. Mors J.C. (2022) *The Bankers' Blacklist: Unofficial Market Enforcement and the Global Fight against Illicit Financing*. Ithaca: Cornell University Press.
8. Sardar N. (2021) *Bearing the Cost of Global Politics: The Impact of FATF Grey-Listing on Pakistan's Economy*. Tabadlab Working Paper 07.
9. IMF (2021) *The Impact of Gray-Listing on Capital Flows: An Analysis Using Machine Learning*. Working Paper. Prepared by M. Kida and S. Paetzold, p. 36.
10. Unger B., Ferwerda J. (2008) *Regulating Money Laundering and Tax Havens: The Role of Blacklisting*. Working Papers 08-12, Utrecht School of Economic.